

Старычонак В.Д. (Мінск)

«Светлы свет будзе вечна жывым»:

другасныя намінацыі ў паэзіі Максіма Багдановіча

М. Багдановіча параўноўваюць з метэарытам, які, згараючы, асвятляе ўсё вакол сябе. «Надтрэснутае сэрца» яго да канца заставалася мужным, бо паэт бясконца верыў у народ і родны край і ў творах выказаў самыя шчырыя прызнанні ў любові да роднай зямлі.

Творчасць паэта – гэта свет прыгажосці, гармоніі, філасофскі роздум аб сэнсе жыцця, лірыка трапяткіх пачуццяў. Адною з адметных рыс М. Багдановіча з’яўляецца ўменне выкарыстоўваць сэнсавы патэнцыял слова, яго першасныя і другасныя значэнні, іх розныя камбінацыі. Сярод другасных намінацый у паэзіі М. Багдановіча найбольш пашыранымі з’яўляюцца метафары і эпітэты, якія сінтэзуюць пазнавальныя працэсы, эмпірычны вопыт, культурныя здабыткі народа, выступаюць у якасці спецыфічнага сродку рэалізацыі чалавекам яго пазнавальных адносін да акаляючага свету, спасціжэння ім меж гэтага свету і разумення свайго месца ў часе і прасторы. Характар выкарыстання тропаў «не менш павучальны, чым паэтава асваенне строфікі, рыфмоўкі, інструментарыя верша» [3, с. 26], што стварае арыгінальнасць і ўзорнасць стылю аўтара.

Асноўная тэма творчасці М. Багдановіча – жыццё ва ўсёй яго шматграннасці і гарманічнасці. «Сем цыклаў першай часткі «Вянка» – гэта як бы сем выхадаў паэта ў кола жыццёвых абставін, у кола матываў і праблем, што ўзнікаюць у сувязях чалавека з прыродай, чалавека з грамадствам» [3, с. 17], – зазначаў А. Лойка. Паэт бачыць моц і красу беларускай прыроды: бяскрайняе мора збажыны, густыя лясы, духмяныя лугі і палі. Ён чуе, як «дрыжаць ад ветру зоркі», «расце ў цішы трава», як «срэбрам грукае крыніца», аб чым шэпча «галасок вецярка». Казачнаму беларускаму краю, населенаму лесунамі, вадзянікамі, русалкамі і іншымі міфічнымі істотамі, прысвяціў паэт цыкл вершаў «У зачарованым царстве». У творах гэтага цыкла спалучыліся вобразы народнай фантазіі і паэтычныя ўяўленні М. Багдановіча, злілася душа паэта з царствам светлай прыроды. Адзін з іх («Прывет табе, жыццё на волі!..») – узор удалага выкарыстання вобразна-выяўленчых сродкаў. Аўтар спалучае прыём персаніфікацыі з генітыўнымі і атрыбутыўнымі метафарамі: *дубоў навець, лісцяў сець, лахмоціці ценяў, парваныя дзіры, чырвоны веер*, – што дазваляе перадаць шматколернасць летняга дня, змену фарбаў пры наступленні вечара і ночы, шматстайнасць і красу жыцця наогул.

Многія творы М. Багдановіча звязаны з сімвалізацыяй жыццёвага шляху чалавека, яго долі, лёсу, адлюстраваннем разнастайных аспектаў быцця. Невыпадкова паэт сцвярджае, што чалавечы жыццё (у параўнанні з вечнасцю) вельмі кароткае, і пражыць яго трэба ярка, хвалююча: «Жывеш не вечна чалавек, – / Перажыві ж у момант век! / Каб хвалявалася жыццё. / Каб больш разгону ў ім было, / Каб цераз край душы чуццё / Не раз, не два пайшло! / Жыві і цэльнасці шукай, / Аб шыраце духоўнай дбай» [1, с. 60].

Традыцыйныя параўнанні жыцця чалавека з дарогай, сцежкай, шляхам знаходзяць увасабленне у многіх вершах М. Багдановіча: *Шмат у нашым жыцці ёсць дарог; / І спытаем сябе: для чаго мы / Па далёкіх і розных пуцях / Адзінока йшлі ў край невядомы?; / Быць можа, пуціна жыцця / Лягла*

*пярэцёнкам; На іншыя **сцежкі** жыццё нас звяртае, / Па-свойму кожны свой век пражывае.*

Чалавеку, як сцвярджаецца ў філасофскіх трактатах, трэба часцей глядзець на зоры, каб адчуць сябе часцінкай адзінага і вечна зменлівага Сусвету. Багдановічаў позірк на зоры метафарычны, бо суправаджаецца не заўсёды традыцыйнымі асацыяцыямі. Паэт бачыць, як ззяе *серабром іголак **зор грамада***; як праз *цемень выглядаюць **зорак дрыжачых вянкi***; як блішчыць у небе ***зор пачасеў***; як праз *імглу праступае маленькіх, мілых **зор дрыжачы, срэбны пыл***; як ***узор прыгожы пекных зор гарыць у цемні небасхіла***. Не застаецца па-за ўвагай паэта і вечны спадарожнік Зямлі – маркотны месяц – бледны рог, які ў адных выпадках служыць люстэркам для Сонца, а ў другіх – багатыром, здольным *срэбную рызай раздолле снягоў сінеючых пакрыць*.

Паэт (маленькая часцінка бясконцага ў часе і прасторы Сусвету) імкнецца адказаць на самыя галоўныя пытанні існасці. У невялікім па памеры вершы «Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы...» адчуваюцца пульс і глыбіня складанага чалавечага жыцця, хада вечнага і ў той жа час імгненнага часу, лучнасць усяго жывога і нежывога, трывога за лёс людзей і планеты: «Хто мы такія? / Толькі падарожныя, – папутнікі сярод нябёс. / Нашто ж на зямлі / Сваркі і звадкі, боль і горыч, / Калі ўсе мы разам ляцім / Да зор?» [1, с. 278].

Некаторыя вобразы-метафары выступаюць у якасці своеасаблівых сімвалаў. Так, сімваламі роднага краю, радзімы, сімвалам жыццёвай стойкасці і вернасці бацькаўшчыне лічацца аб'ёмныя па семантыцы і поўныя ўзнёслага і патрыятычнага гучання словы і спалучэнні *маці-краіна, васілёк, пагоня, зерне* («Слуцкія ткачыкі», «Санет» («Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...»), «Пагоня»). У вершы «Пагоня» М. Багдановіч адлюстравіў слаўную і мужную гісторыю беларускага народа, выказаў цвёрдую веру ў непераможнасць нацыянальнага духу: *Старадаўняй Літоўскай Пагоні / Не разбіць, не спыніць, не стрымаць*.

Паэт верыў у радзіму, лепшую будучыню, якая бачылася яму шчаслівай, светлай, радаснай. Магчыма, таму ў вершы «Беларусь, твой народ дачакаецца...» ён выкарыстаў эпітэты *залацісты, ясны*, метафары *агонь, разгарацца*.

У вершаваных творах М. Багдановіча ўжываюцца розныя тыпы метафарычных структур. Даволі пашыранымі з'яўляюцца метафарычныя пераасэнсаванні па вонкавым падабенстве, якія лічацца даволі рэгулярнымі, лёгка ўзнаўляльнымі і зразумелымі ва ўмовах мінімальнага кантэкставага сітуацый. Сферай-крыніцай такіх метафар выступае бясконцы свет ва ўсіх яго выявах і абліччах, дзе носьбіты мовы знаходзяць пэўныя асацыяцыі і падабенствы з практычна неабмежаванай колькасцю прадметаў і з'яў рэчаіснасці: *Мне сіняй галоўкай ківае наш родны, забыты ў цяні васілёк; Сонца зайшло! / Ярка-чырвоныя, жоўтыя, бурыя / Барозны ў небе яно правяло; Навакол усё наветра / У струнах сонца залатых; У небе месяца праглянуў бледны рог; Але вось наветра рассякае агністы меч і зіхаціць вясёла; Пала раса, у палёх загарэліся пацеркі мілых жоўта-чырвоных агнёў*.

У групу метафар па вонкавым падабенстве ўключаюцца народна-паэтычныя асацыяцыі каханай дзяўчыны з зорнымі свяціламі, што хутчэй за ўсё абумоўлена яркасцю зорак. Акцэнт у семантычнай мадэлі «зорка (сонца) → каханая дзяўчына» робіцца на знешнім абліччы дзяўчыны, яе прыгажосці:

Магда, Магдачка, / Мая зоранька ясная, / Маё сонейка прэкраснае; Не, зорка, мне было не больна, бачыла адно душа, / Як ты свяжа і хараша. Да ліку традыцыйных адносяцца параўнанні дзяўчыны з дрэвамі, раслінамі і кветкамі, што звязана са шматколернасцю кветак, іх духмянасцю, незвычайнай формай дрэў, асаблівасцямі лістоты і суквеццяў; Магда, Магдачка, / Мая кветачка-пралесачка, / Не кахацца мне, хлопцу, з табою, / Ваяводы старога дачкою; Аня, Анечка, / Мая ёлачка зялёная.

У творах М. Багдановіча фіксуецца значная колькасць псіхалагічных метафар, якія ў сваёй большасці скіраваны на выяўленне не душэўнага пад'ёму і страшнасці, а на перадачу цяжкага душэўнага стану, нервовага ўзбуджэння, трылогі, неспакою. *Накрыла ясны твар дзявочы / Задумы сумная імгла; Над зямлёю – імгла, у душы маёй змрок; Лёд халодны ў душы.* Часта пераасэнсаванню падвяргаюцца словы, у сэнсавых структурах якіх фіксуецца першасны ЛСВ 'агонь, полымя': *Любоў мяне мучыць і паліць пякельным агнём; У душы гарыць агонь нуды – пануры, чорны; У душы ўспляснуў агонь! Яго заліла муць... І сэрцу беднаму так больна!* Радзей у сэнсавых структурах полісемантаў *агонь, аганёк* выражае значэнне веры, надзеі, душэўнага пад'ёму: *Агонь гарачы веры; Душа у паэта... нябесным агнём абагрэта; І гараць аганьком вочы змучаных твараў.*

Квантытатыўныя метафары М. Багдановіча заснаваны на падабенстве фізічных параметраў прадметных сутнасцей, іх колькасці, памеры, велічыні, аб'ёме, глыбіні і інш. У працэсе метафарызацыі ўключаюцца першасныя ЛСВ назоўнікаў *вір, мора, рой, гара, хмара* і інш.: *вір людскі; віры людзей; мора вывесак; рой хмарачак; горы перлаў; хмары камароў.* Квантытатыўная метафара *рэчка* характарызуецца гіпербалічнасцю і атаясамліваннем воднай плыні з унутраным станам чалавека, яго пачуццямі, перажываннямі: *Ты стамілася, змарнела, слёз праліла рэчку.*

Метафарычныя пераасэнсаванні гукавога тыпу характарызуюцца антрапамарфізмам і, звычайна, ажыццяўляюцца ў кірунку ад гукаў чалавека да падобнага ў нечым шуму дрэў і ветру, журчання вады, усплёску хваль, спеваў і шчабятання птушак: *І гімн спявае жабаў хор; За сцяной запявае завая; І аб чым шэпча ім галасок вецярка; Бярозы шапталіся; Вецер дзіка стагнаў; Стогне тэлеграфны слуп; Міла бомы смяюцца ў цішы; А за сцяной смяецца поле.*

Антрапамарфічныя метафары *бацька, сястрыца* на аснове мнагамернай і шырокай асацыяцыі 'што-небудзь блізкае, роднае, арганічна звязанае' аб'ядноўваюць чалавека і акаляючае яго асяроддзе: *Прыпадыме бацька Нёман / На хрыбце магутны лёд; Ці не ты, сястрыца, ці не ты ліешся, срэбная рака?* Антрапамарфічныя ЛСВ полісеманта *царыца* трывала замацаваліся ў літаратурнай норме з абагульненым значэннем 'тое, што вылучаецца сярод іншых у якіх-небудзь адносінах'. Для М. Багдановіча *царыца* – гэта вадзіца: *Пакланюся я табе, царыца, / Чыстая сцюдзёная вадзіца.*

Квалітатыўныя метафары *пазалота, серабро, срэбра, медзь, сажка* дазваляюць паэту больш дакладна апісаць колеравую палітру нябёс, воднай плыні, асенняга вечара, а таксама палёў, асвечаных месяцам: *Памеркла нябёс пазалота; Нябёсы з медзі; Халодным срэбрам ззяюць хвалі між гор ліючайся ракі; Чарнеецца сажая вечар; Месяц... неба, і лес, і палі серабром аблівае.*

У сэнсавай структуры полісемантаў *скарынка, маска* фіксуюцца лакатыўныя лексіка-семантычныя варыянты ‘снежнае покрыва зямлі’, ‘верхні зацвярдзелы слой чаго-небудзь’: *І ачуняе старана! Я пад яе зімовай маскай – / Пад снегам – бачу твар вясны; Шпарка апрануўшыся, вылецелі мы, каб паглядзець, што робіцца на Вілейцы, напранамваць скарынке лёду сярод калюжын.* Зоасемічная метафара *жывёла* не столькі атаясамлівае найменне жывёлы з хмарай, колькі ўказвае на яе вялікі памер, павольнасць руху: *Панурая, вялізная жывёла / Па шыры неба ў даль марудна праплывае.*

М. Багдановіч шырока выкарыстоўвае як рэальныя, так і патэнцыяльныя магчымасці семантыкі слова і яго кантэкставага спалучэння, стварае яркія, непаўторныя вобразы і метафары, прычым не заўсёды на базе вядомых мадэлей і формул. Індывідуальна-аўтарскія метафары не столькі выконваюць эстэтычную і інфармацыйную функцыі, колькі актывізуюць увагу адрасата, служаць дадатковай вобразнай характарыстыкай да тых прымет, якія ўзуальна замацаваліся за дадзенай слоўнікавай адзінкай.

Менавіта таму інтэнсіўнасць метафары, яе больш-менш канкрэтнае значэнне раскрываецца ў межах пэўных тэкставых фрагментаў, якія дазваляюць слову маніфеставаць сваю семантыку праз суму прымет і значэнняў іншых слоў і тым самым ствараць перадумовы для нечаканых і інтуітыўных прыпадабненняў. Усё гэта прыводзіць да парушэння канцэптуальных меж таксаноміі, стварэння спецыфічных семантычных мадэлей, якія арыентаваны на збліжэнне самых розных лексічных адзінак, нетрадыцыйных і нечаканых атаясамліванняў і параўнанняў. Так, у невялікім па памеры вершы «Да дзяўчыны» М. Багдановіч параўноўвае паходку дзяўчыны з рытмам, а яе сінія вочы – з рыфмай: «Змоўклі вершы мае прад табой: іх красу зацяняюць / **Рытмы паходкі тваёй, сінія рыфмы** вачэй» [1, с. 321.

Выбар прымет для атаясамлівання не заўсёды падпарадкоўваецца законам лагічнай мэтазгоднасці і часта адбываецца ў адпаведнасці з суб’ектыўна-аўтарскім асацыятыўным мысленнем. Цыферблат для М. Багдановіча – *пільны сведка мінулых учынкаў.* Праз *дымчаты крышталь празрыста-цёмнай ночы* паэт бачыць зьяненне людскіх вачэй. У адным з санетаў аўтар заклікае *рассеяць лёгкі змрок прамовы, сваёй душы праліць свет.*

М. Багдановіч часта выкарыстоўвае прыём нанізвання метафар, іх паслядоўнага разгортвання, што спрыяе стварэнню ёмістага сэнсава-зрокавага малюнка, узмацненню ўражання ад яго. Часцей за ўсё ланцугі метафар носяць апісальны характар з паслядоўным пералічэннем якіх-небудзь падзей, фактаў, прыродных з’яў: *Шырокай хваляй залатой / Без краю блішча збожжа мора; Уюцца змейкай срабрыстай дарожкі, / Брызгі золата ў небе блішчаць, / І маркотныя месяца рожкі / Праз марозную мглу зіхацяць.* У метафарызаваным кантэксце адно і тое ж слова можа паўтарацца некалькі разоў, што дазваляе сканцэнтраваць увагу на прадмеце апісання, сэнсава і лагічна выдзеліць найбольш важныя думкі: *На глухіх вулках – ноч глухая, / Не менш глухі людскі натоўп; Сэрца без кропелькі зла, сэрца без кропелькі шкод; Калі хлопца я шчыра любіла, – / Да яго сцяжынку пралажыла. / Йшла сцяжынка – дайшла да расстання: / Тут і скончылася наша каханне.*

У «Апокрыфе», які называюць апафеозам мастацтву і мастаку, вылучаюцца два вобразы-ўвасабленні: колас – сімвал штодзённага хлеба, васілёк – сімвал красы. Завяршаецца «Апокрыф» словамі Хрыста: «...Добра быць коласам; але шчаслівы той, каму дадзена быць васільком. Бо нашто каласы, каля няма васількоў?» [2, с. 52]. З пазіцыі сённяшніх дзён можна смела сцвярджаць, што васількі М. Багдановіча не завялі, а, наадварот, квітнеюць рознымі фарбамі, адценнямі і пералівамі ў словах і музыцы, вабяць і прыцягваюць да сябе ўсё больш і больш чытачоў, натхняюць многіх паэтаў, мастакоў і кампазітараў. «Паэт, – як вобразна нагадаў адзін з паслядоўнікаў М. Багдановіча, – нараджаецца не аднойчы. Ён нараджаецца мільёны разоў – зноў і зноў, ва ўсё новых і новых сваіх чытачах» [3, с. 48].

Літаратура

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск, 1992–1995. – Т. 1 : Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. – 1992.
2. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск, 1992–1995. – Т. 2 : Маст. проза, пераклады, літаратурныя артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды. – 1993.
3. Лойка, А. Паэт нараджаецца не аднойчы / А. Лойка // Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Т. 1 : Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. – Мінск, 1992. – С. 7–49.